

ILAQUTARIINNI NAARTUSORTALINNI SIUSSISUMI ILIUUSEQARTARNEQ

Suliniutip nassuarneqarnerata aappasaanik
suliarineqarnera

BIRGIT HANSEN & INA SKAFTE

MAJ 2009

IMAASA NALUNAARSORNEQARNERAT

1. KALAALLIT NUNAANNI SUMIGINNAASARNEQ	3
2. SIUNERTAQ	3
3. SULLITASSATUT SIUNNIUSSAT	3
4. ANGUNIAGASSATUT SIUNNIUSSAT	3
5. SULINIUTEQARNEQ PILLUGU ILISIMATITSINEQ	5
6. SULINIUTEQARNERMI PERIUSEQ	7
6.1 Ilaqutariinni naartusortalinni sanngiitsuni, suliniummut peqataasussanik pissarsiorneq misissuinerlu	7
6.2 Ilaqutariit naartusortalit, suliummi peqataasussat pillugit, piffissaq ungasinnerusoq isigalugu, periusissatut pilersaarusiorneq	8
6.3 Periusissatut periarfissat nalililersorneqarneri isummerfigineqarnerilu	8
6.4 Ilinniartitaaneq pikkorissartitsinerlu	9
6.4.1 Pikkorissartitsinerit	9
6.4.2 Ilitsersuineq	10
7. MALITTARINNILLUNI SULEQATIGIISSITAQ	11
8. ANINGAASAQARNEQ	11
9. SULINIUTIP INUIAQATIGIINNI ILUSERISAA	11
10. SULINIUMMI SULINIUTEQARFISSAT PILLUGIT TAKUSSUTISSAT	12
10.1 Siunniussaq "Naartusut misissuiffigineqartut akornganni meeqqamik isumaginnissinnaanerisa qaffassarneqarnissaa"	13
10.2 Siunniussaq "Naartusut misissuiffigineqartut aningaasaqarniarnikkut, ineqarniarnikkut suliffeqarniarnikkullu pitsaanerusumik atugaqalernissaat"	14
10.3 Siunniussaq "Naartusut misissuiffigineqartut timikkut tarnikkullu atugarissaarnerunissaat"	15
11. SULINIUMMIK NALILIINEQ	16
11.1 Suliap ingerlanerani nalilersuineq	16
11.2 Attuumassutillit nalilersuinerat	20
11.3 Misissuinerit allat ilanngullugit nalilersuineq	21
12. ATUAKKAT TIGUSIFFIIT	23

13. ILANNGUSSAQ	26
Ilanngussaq 1: Suleqatigiissitat pingasuusut ilusilersugaanerat	267
Ilanngussaq 2: Apersuinissamut ilitersuut (misissuisoq)	269
Ilanngussaq 3: Suliniuteqarnermi nalunaarsuineq	31
Ilanngussaq 4: Misissuisumut ilitersuut.....	35
Ilanngussaq 5: Suliamik nangitsinermi immersugassaq (suliniaqatigiit).....	38
Ilanngussaq 6: Suliniaqatigiinnut ilitersuut	43
Ilanngussaq 7: Neqeroorutigineqartut/suliniutissallu pillugit nalunaarsuineq/nassuiaat (paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitaq)	50
Ilanngussaq 8: Paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitamut ilitersuut	54
Ilanngussaq 9: Malittarinnilluni suleqatigiissitamut suliakkiissut.....	526
Ilanngussaq 10: Apeqqutit akiortugassat.....	262
Ilanngussaq 11: Suleqatigiissitat ilusilersorneqarnerat nalilersuineq (suliniaqatigiit).....	73
Ilanngussaq 12: Pissarsiffiulluartumik apersuinissamut ilitersuut.....	75
Ilanngussaq 13: Ataasiakkaartumik allannguuteqartoqarnera pillugu immersugassaq (suliniaqatigiit)	79

1. KALAALLIT NUNAANNI SUMIGINNAASARNEQ

Ilimagineqarpoq, Kalaallit Nunaanni meeqqat sisamaagaagangata takkunanga ataaseq sumiginnagaasartuq. Meeqqat pineqartut amerlanersaat, angajoqqaamik imigassamik ajornartorsiuteqarnerannik tunngavilimmik, namminneq pisuussutiginnisaminnik, tarnimikkut sumiginnarneqartarput. Maannakkorpiaq kalaallit meeqqat 25 % - iisa missaaniittut imaluunniit inuunerminni siusinnerusukkut, ilaqtutammik imigassamik ajornartorsiutilinnik inooqateqarsimapput. Tamatuma saniatigut, meeqqat pineqartut 13 % - tii, angerlarsimaffinni ikiaroonartumik ajornartorsiuteqarfiusuni najugaqarput. Ilaqutariinni amerlasuuni, anaanaasoq inooqatigisaminit timimigut annersarneqartarpoq, pineqartullu arnat 5 % - iisa, meeqqaminnik kinguaassiutitigut atonerluisoqarsimanera pasitsaassimavaat. Arnat amerlanersaat meerartaaqqaaraangamik inuusuttuusarput; 60 % - it, 21- inik ukioqartarput, imaluunniit inuusunnerusarput. Sumiginnaasarneq, meeqqap inuulluataarneranut peroriartorneranullu annertuumik kingunerlutsitsisarpoq. (Christensen et al., 2009). Taamaammat sumiginnaasarnerup pitsaaliorneqarnissaa annertuumik pisariaqartinneqarpoq.

2. SIUNERTAQ

Suliniuteqarnermi pingaarnertut siunertarineqartoq tassaavoq, meeqqat akornganni, siusissumi sumiginnaasarnerup pitsaaliorneqarnissaa. (naartuulernermit marlunnik ukioqalernissaasa tungaanut) ilaqtariit naartusortallit, immikkut tapersorsorneqarnissamik pisariaqartitsisut tapersorsornerisigut. Taamatuttaaq, meeqqanik sumiginnaasarnerup apparsarneqarnissaa anguniarneqarpoq.

3. SULLITASSATUT SIUNNIUSSAT

Suliniuteqarfigineqarniartut tassaapput, ilaqtariinni naartusortalinni, meeqqap peroriartornerani, tapersorsorneqarnissamik pisariaqartitsinermi, aammalu paaqqutarinninnissami/isumassuinnissami ajornartorsiuteqarsinnaasutut ernumassutigineqartut. Ilaqtariit naartusortallit, suliniummi peqataasinnasut, pisariaqartitsineq nukissallu malillugit allangorsinnaasapput, taamaattorli qanoq ilisiukkulluunniit, peqataanissamut neqeroofigineqartussat tassaapput anaanat imaluunniit angajoqqaat, meeqqat pisariaqartitaat inuulluataarnissaallu pillugit tunngavissaqartumik ernumanartutut isigineqartut:

- Inuusuttuaqqat (13 – iniit 17 – inut ukiullit)
- Ikiaroonartumik ikiaroonartoqimik, imigassamik imaluunniit aanngajaarniutinik allanik atonerluisuusut
- Eqqarsartaatsikkut killilimmik nukissallit
- Atonerluineq pissutigalugu angerlarsimaffimmiit peersinneqarsimasunik allanik meerallit
- Namminneq sumiginnagaasimasut kingunipilutsitsisullu
- Kinguaassiutitigut atonerlunneqarsimasut imaluunniit ilaqtutaamik qanigivallaakkamik kinguaassiutitigut atonerlunneqarsimasut

4. ANGUNIAGASSATUT SIUNNIUSSAT

Suliniutip 2011 – imi naammassineqarnerani makku naammassineqarsimanissaat kissaatigineqarpoq:

- Naartusut misissuiffigineqartut, meeqqaminnik paaqqutarinninnermik/isumassuinnermik naammassinnilluartarnissaat, ukunuunatigut erseqqissarneqartumik:
 - "Nammineq piginnaasanut tatiginnineq"- rup, misissuiffigineqartut, angajoqqaatut inissisimalerneranni, annertunerulerimanissaa
 - Erninissamat piareersarnermi annertunerusumik peqataasalerneq
 - Erninnermi sivisunerusumik uninnganissamat neqeroorummik annertunerusumik atuilerneq (pisariaqartitsinermi)
 - Peqqissaasumik suli arlaleriarluni orninneqarnissamik neqerooruteqarnermik annertunerusumik atuineq (pisariaqartitsinermi)
 - Ilisimasallit anaanaasumik/meeqqamik nalilersuinerinik malinnaanerinillu annertunerusumik atuineq (anaanaq/meeraq/angerlarsimaffik)
 - Angajoqqaangornissamat atatillugu ikiorserneqarnissamik siunnersorneqarnissamillu neqerooruteqarnermi annertunerusumik peqataaneq (angajoqqaat atuarfiat)
 - Angerlarsimaffimmut pulaartartunik annertunerusumik atuineq
 - Naartusunut ornittakkani ikiorserneqarnissamik aammalu tapersersorneqarnissamik neqerooruteqarnermik annertunerusumik atuineq

- Naartusunut misissuiffigineqartunut, aningaasaqarniarnikkut, ineqarniarnikkut, suliffissaqarniarnikkullu atugassarititaasut pitsaanerulernissaat:
 - Inuussutissarsiutinut ilitsersuunneqarnissami annertunerusumik peqataaneq
 - Ilinniarnissamat ilitsersuunneqarnissami annertunerusumik peqataaneq
 - Misissuiffigineqartut akornganni sulilersimasut amerlinissaat
 - Misissuiffigineqartut akornganni ilinnialersimasut amerlinissaat
 - Inunnik isumaginninnermi inatsit naapertorlugu, pisinnaatitaaffinnik pisussaaffinnillu ilisimasaqarnerulerneq (assersuutigalugu erninersiutit pillugit siunnersorneqarnissamik atuiunerulerneq)
 - Aningaasatigut tapersersorneqarnissamik pisariaqartitsinermi, pissarsisartut amerlinissaat
 - Naartusut misissuiffigineqartut akornganni, ataavartumik naleqquttumillu ineqarnissaq pillugu innersuussinerit amerlisimanissaat, Inuit pisinnaatitaaffii aallaavigalugit (Office of the High Commissioner for Human Rights, 1991) kiisalu Inissianik attartorneq pillugu Inatsisartut peqqussutaat aallaavigalugu (Namminersornerullutik Oqartussat, 2005)
 - Naartusut inissarsiortut tamarmik, inissarsiortutut allatsissapput
 - Suliniuteqarnermi sullitassatut siunniussat akornganni, tassanngaannartumik ineqarnissamik pisariaqartitsisoqarnerani, najugaqarfigiiffinnik, perorsaanermik ilinniagaqarsimasunik tapersersuiffiusunik pilersitsineq
 - Meeqqat tamarmik meeraaqqerivimmiipput, imaluunniit tassunga pinissaminnut allatsissimapput

- Naartusut misissuiffigineqartut timikkut tarnikkullu atugarissaarnerunissat annertunerusoq:
 - Atornerluinnermi katsorsaanissamik neqerooruteqarnerup annertunerusumik atorneqarnissaa (pisariaqartitsineq aallaavigalugu)
 - Artornartunik atugaqarsimanermi kingunerlutsitsinerup katsorsarneqarnissaanik neqerooruteqarnerup annertunerusumik atorneqarnissaa (pisariaqartitsineq aallaavigalugu)

- Aappariittut peqqissartinneqarnissamik neqerooruteqarnerup annertunerusumik atornejarnissaa (pisariaqartitsineq aallaavigalugu)
- Naartusut annersarneqarsimasut peqqissarneqarnissaannik neqerooruteqarnermik annertunerusumik (pisariaqartitsineq aallaavigalugu)atuineq
- Aapparisap annersaasartup katsorsarneqarnissaanik neqerooruteqarnermik annertunerusumik atuineq (pisariaqartitsineq aallaavigalugu)

Anguniagassatut siunniussat ilaat, qulaani allattorneqartut piviusunnungussappata, neqeroorutit/periusissallu taakkartorneqartut pioreernissaat tunngaviussaaq. Sumiiffinni ataasiakkaani, suliniutissat/neqeroorutit suliarineqarsimangippata, suliniuteqarnermi anguniagassatut siunniussat ilagivaat, suliniutissat/neqeroorutillu taamaattut suliarineqarnissaat. Soorlu allaaserisap tulliani allaqqasoq, suliniutissat/neqeroorutit qulaani taakkartorneqartut imaangilaq tamakkivillutik, peqqissaasoqarfinni tamani atuutissasut. Sumiiffinni ataasiakkaani, suliniutissat/neqeroorutillu sorliit pingaarnersiorneqassanersut, pisariaqartinneqarnerisut, nukissaqarfigineqarnerisullu aaliangersarneqassaaq.

Oqaaseqatigiinni qulaaniittuni, suliniuteqarnermi anguniagassatut siunniussanut atasumik oqaaseqatigiit ”pisariaqartitsineq aallaavigalugu” atornejarput. Tamatumunnga tunngatillugu eqqarsaatigineqarpoq, suliamut tunngassutigut ilisimasallit, qanoq ilisukkut pisariaqartitsisoqarneranik naliliisassasut, tamannalu pissutsini ataasiakkaani erseqqissarneqarluni. Aaliangerneqarpoq, tunngavioq matumuuna erseqqissarneqarnerussangitsoq. Taamaattorli Peqqissutsimut Aqutsisoqarfiup eqqartuina aallaavigineqassaaq ”Meeqqat inuusuttullu immikkuullarissumik pisariaqartitsisut misissuinikkut naliliiffigineqarnerat” (meqqat pisariaqartitsisut) (takuuk: Sundhedsstyrelsen, 1995).

5. SULINIUTEQARNEQ PILLUGU ILISIMATITSINEQ

Suliniut ” Ilaqutariinni naartusortalinni siusissumi iliuuseqarnej”, Inuiaqatigiit Peqqissuunissaannik Suliniuteqarfiusumut/Inuunerittamut atasutut akuerisaavoq, matumanilu Peqqissutsimut Naalakkersuisoqarfik PAARISA – lu suleqatigiillutik, pineqartut ulluinnarni ataqatigiissaarineq, suliniummilu aqutsineq, suliniuteqarnermi ataqatigiissaarisooq aqqutigalugu ingerlappaat. Suliniuteqarnej 2011- imut ingerlanneqassaaq, ukiullu ataatsip iluani, peqqissaaveqarfinnut pingasunut neqeroorutigineqartassalluni.

Taamatut suliniuteqarnermi, Kalaallit Nunaanni meeqqanik sumiginnaasarnej, annertunerusumik nukittunerusumillu pitsaliuinermik ingerlatsiviginiarneqarpoq. Suliniuteqarnermi sullitassatut siunniussanut suliniutissanik nutaanik, taamatuttaarlu pioreersunik ataatsimoortitsillunilu ataqatigiissaarinermi, peqqissaasoqarfiit suliniuteqarnerminni ikiorserneqartassapput. Taamatut suliniuteqarnermi, sullitassatut siunniussanik ulluinnarni atorfeqarlutik aamma/imaluunniit nunatsinni aallaaveqarlutik sulinerminni attaveqartartut, tassaasut assersuutigalugu ernisussiortut, peqqissaasut inunnik isumaginninnermi siunnersortit aammalu pitsaaliuinermi siunnersortit, suliniarnermi peqataatinneqassapput piukkunnarsarneqartassallutillu. Ilaqutariit naartusortallit qanimut peqatigalugit, sullissiviit akimorlugit aammalu naartusup inuttut nammineq kissaatai pisariaqartitaalu aallaavigalgit suliniuteqarnej ingerlanneqassaaq. Suliniuteqarnermi, ilaqutariit

naartusortallit suleqatiginerini, oqaloqatigiittarneq suleqatigiinneq taamatuttaarlu pineqartut nukissaasa inissinneqarneri tunngavigalugit suliniarneq ingerlanneqassaaq

Sumiiffinni ataasiakkaani, suliniuteqarnermi, sullissiviit akimorlugit sullissinissamut siunertaqartumillu, naartusunik, immikkuullarissumik pisariaqartitsisunik pissarsiniarnermi suliniuteqarnissamik neqerooruteqarfigai, taamatuttaaq ataqatigiissaarinissamut, suliniutissatullu pilersaarummik suliaqarnissamut neqeroorfigineqarlutik, taamaasilluni ilaqutariit naartusortallit ikiorserneqarnissaminnut naammaginartumik neqeroorfigineqarniassammata. Sullissiviit akimorlugit suleqatigiinnermi ilusilersuineq, immikkoortunut pingasunut aaqqissuussaavoq. Taamatut suliniuteqarnermi, oqaatsit tunngavigineqartut tassaapput, aaqqissuussaanerit ilusilersugaaneranni, suliamut tunngassutillit sullissiviit assigiinngitsut akimorlugit suleqatigiinissaat, taamatuttaarlu ilaqutariinnik qanimut suleqateqarnissaq. Taamatut periuseqarnermi, nunap immikkoortuini, suliamut tunngassutilimmik sullissisuusut, sullissiviit akimorlugit suliniarnermik aallartitsinissaminnut ikiorneqassapput, taamatuttaarlu ilaqutariit naartusortallit siunertalimmik iliuuseqarfigineqassallutik. Tamanna imatut ingerlanneqassaaq:

- Ilaqutariit naartusortallit sanngiitsut pissarsiariniarneqassapput,
- sullissiviit akimorlugit suleqatigiinneq ataqatigiissaarneqarlunilu annertusarneqassaaq,
- ilaqutariinnut tunngassut, periusissatut pilersaarutit suliarineqassapput,
- suliniutissat neqeroorutillu pisariaqartut, ilaqutariinnut ataasiakkaanut atuutsilernissaat qulakkiissavaat (periusissatut pilersaarummi allaqqasut),
- periusissatut pilersaarutit ataavartumik nalilersortarlugit naleqqussartarlugillu aamma
- peqqissaasoqarfiup ilaqutariinnut naartusortalinnut neqeroorutai ataatsimut katersorlugit ataqatigiissaarlugillu, suliniutissanullu nutaanut siunnersuusiorlutik

Suliniuteqarnermi nassuiaat, nassuiaatitut sinaakkutissatut isigineqassasoq erseqqissarneqarpoq. Tamatuma nassataanik, peqqissaasoqarfiit ataasiakkaat, sumiiffigisaminni nukissat pisariaqartitallu tunngavigalugit, suliniuteqarnermi naleqqussaallutillu iluarsinnaapput. Tamanna pingaartumik, suliniummi peruserineqartumut nassuiaammi, aammalu suliniuteqarfiginiakkat pillugit nassuiaammi imarisaasaannut tunngassutilinni atuuppoq, taakkua suliniuteqarnermi anguniassagassatut siunniussat ilaattut erseqqissarneqarlutik nassuiarneqarput. Taamaamat peqqissaasoqarfiit ataasiakkaat, suliniuteqarnertik immikkuullarissunut sammivilersinnaavaat, taakkua pisariaqartitat, nukissat piginnaatitaaffiillu tunngavigalugit toqqarneqassapput. Assersuutigalugu sammivigineqarsinnaasut tassaasinnaapput, atonerluinnermi katsorsaanermut, ineqarniarnermut imaluunniit meeqqerivimmi inissaqartitsinermut tunngassutillit sammivigineqarnerunissaat pingaarnerutinneqarnissaallu. Taamaamat, "Anguniagassatut siunniussat" – ni, suliniuteqarniarnermi assersuutitut atorneqartut tamakkerlutik, peqqinnissaqarfinni tamani atuutilernissaat siunertarineqanngilaq. Taamatuttaaq, peqqissaasoqarfimmi ataatsimi, suliniutissanik atuutsilernissami, "minnerpaaffiliilluni", piunasaqaatinik naammassinnissimanissaq atuutinngilaq. Nunami immikkoortut ataasiakkaat, pisariaqartinneqarnerisut aamma/imaluunniit nukissaqarfigineqarnerisut aallaavigalugit, suliniutissat suut neqeroorutigineqassanersut pingaarnersiorlugillu toqqarneqassanersut namminneq aaliangissavaat.

6. SULINIUTEQARNERMI PERIUSEQ

Suliniuteqarnermi suleqatigiissitat ilusilerneqarnerat immikkoortunut pingasunut avinneqarpoq. Suleqatigiinnermi tamatumani, sumiiffinni ataasiakkaani, peqqissaasoqarfinni suliniummik ingerlatsiffiusuni, suliamut tunngasumik ilisimasallit qanoq amerlassuseqarneri tunngaviullutillu apequtaassapput.

1. Suleqatigiissitat ilusilersorneqarneranni, suliassaq siulleq tassaavoq, ilaqutariinnik naartusortalinnik sanngiitsunik **pissarsiniarneq aammalu misissuinissamut peqataasussanik toqqaneq**. Tamanna sumiiffinni ataasiakkaani misissuisunit suliarineqassaaq.
2. Suleqatigiissitat ilusilersorneqarneranni, suliassat aappaat tassaavoq, ilaqutariinnut naartusortalinnut sanngiitsunut, piffissaq ungasinnerusoq isigalugu **suliniutissat pilersaarutininik suliaqarneq**. Tamanna sumiiffinni ataasiakkaani, sullissiviit akimorlugit suliniaqatigiinnit pilersinneqarsimasunit suliarineqassaaq. Suliniaqatigiit pineqartut, ilaqutariinni naartusortalinni ataasiakkaani, **suliniutissat aamma neqeroorutit atuutsilernissaat** akisussaaffigissavaat.
3. Suleqatigiissitat ilusilersorneqarneranni, suliassat pingajuat tassaavoq, ilaqutariit naartusortallit sanngiitsut misissuiffiqarneqarnerini **nalilersuineq aamma periusissatut periarfissanut isummernissaq**. Tamanna sumiiffinni ataasiakkaani, sullissiviit akimorlugit paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitamit suliarineqassaaq.

Ilanngussaq 1-imi, suliniuteqarnermi suleqatigiissitat pingasuusut ilusilersorneqarnerat takuneqarsinnaavoq. Tullinnguuttuni, immikkoortut pingasuusut ataasiakkaarlugit itisilikkamik nassuiaassutigineqassapput.

6.1 Ilaqutariinni naartusortalinni sanngiitsuni, suliniummut peqataasussanik pissarsiorneq misissuinerlu

Misissuisoq: Suliniummi misissuinermik suliarinnittussaq tassaavoq sumiiffinni ataasiakkaani ernisussiortoq/ernisussiorlutut misilittagalik.

Suliassat: Misissuisup, apersuinissamut ilitsersuut (ilanngussaq 2) atorlugu, ilaqutariinni naartusortalinni nukissat qanoq inissisimani paasiniassavai. Apersuinissamut ilitsersuut, naartusumik oqaloqateqarnermi aallaqqaatit atorneqarsinnaavoq. Oqaloqatigiinnerup tamatuma inernera tassaassaaq, naartusoq pillugu, pineqartullu inissisimani pillugu nassuiaat pivusorpalaartoq, oqaloqatigiinnermili, suliniummut "Siusissumi iliuuseqartarnej" – mut peqataasariaqarneq sumik peqquteqarnerasoq aamma ersersinneqassaaq. Misissuinermi apeqqutit, apersuutiginerat ilutigalugu, naartusup meeqqaminut peroriartormik qanoq ittumik kissateqarnera paasiniarlugu aamma aallaavigineqarsinnaapput, taamatuttaarlu taamatut siunniussaqaqarnermi suut aporfusinnaanersut oqaloqatigiissutigineqarsinnaalluni. Tamanna ilutigalugu, ilaqutariinnut naartusortalinnut, quppersagaq paasissutissanik imalik tunniunneqassaaq. Tamatuma kingorna misissuisup suliniuteqarnermi nalunaarsuiffik (ilanngussaq 3) immersussavaa, taannalu tassaavoq misissuiffiqartup inuttut qanoq inneranik imalik kiisalu periusissatut pilersaarutininik nalilersuinermilu immersugassamik imalik. Suliaq tamanna sapinngasamik ilaqutariit peqatigalugit suliarineqassaaq. Tamatuma kingorna naartusup isumaqataanermut nalunaarut, nalunaarsuiffimmittoq atsiussavaa. Ernissussiorup/ernisussiorlutut misilittagalip, misissuinermi suliarinnittup, suleqatigiissitat ilusilersorneqarneranni immikkoortup aappaanut, nalunaarsuiffik immersugaq atsiugarlu nassassavaa.

Misissuisup suliassaanut ilitsersuut ilanngussaq 4 – miittoq takuuk.

6.2 Ilaqutariit naartusortallit, suliummi peqataasussat pillugit, piffissaq ungasinnerusoq isigalugu, periusissatut pilersaarusionerq

Suliniaqatigiit: Sumiiffimmi suliniaqatigiit pilersinneqartut tassaasinnaapput ernisussiortoq, inunnik isumaginninnermi siunnersorti, peqqissaasoq, tarnip pissusaanik ilisimasalik, taamaattorli inuit suliambut tunngassutilinnik ilisimasallit naleqquttut aamma/imaluunniit nukissallit, suleqatigiissitamut peqataatissallugit iluaqutaasinnaapput. Suliniaqatigiit siumut isumaqatigiissuteqarnikkut ataatsimiissinnaapput aamma/imaluunniit pisariaqartitsineq malillugu ataatsimiissinnaapput.

Suliassat: Suliniaqatigiit piffissaq ungasinnerusoq isigalugu, suliniuteqarnermi nalunaarsuiffiit sularineqareersut, misissuisup ataatsimiinnermut nassatai aallaavigalugit, suliniutissatut pilersaarutinik suliaqassapput.

Suliniaqatigiit ataatsimiinneranni, suliamik oqaluuserinninnermi siullermi, suliamik nangitsinnermi immersugassaq (ilanngussaq 5) immersorneqassaaq. Suliamik nangitsinnermi immersugassap atornerqarneranut, naartusut misissuiffigineqartut ataasiakkaat allannguuteqarnerat/piorsarnerat takujuminartumik malinnaanissaannut peqquataavoq. Suliniuteqarnermi misissuiffigineqartussatut toqqarneqartut ataasiakkaat aallaavigalugit immersugassaq immersorneqassaaq. Immersugassaq, naartusup atugai allannguuteqaraangata/piorsarnera allannguuteqaraangat, ataavartumik nutarterneqartassaaq. Immersugassaq suliniaqatigiinnut iluaqutissatut isigineqassaaq, taannami toqqammavigalugu sulinissaq ilusilersorneqassaaq, akisussaaffillu agguataarneqassallutik. Suliamik nangitsinnermi immersugassat, misissuiffigineqartunut tamanut tunngasut, ataatsimoortumik toqqorneqassapput (qarasaasiamuusinnaavoq imaluunniit taassuma atortuinut), suliniaqatigiillu ataatsimiinnerinut tamanut nassarneqartassallutik. Suliamik nangitsinnermi immersugassaq marlunnik immikkoortoqarpoq, siullermi pineqartut tassaallutik sumiginnaasarnermut, ineqarniarnermut, atornerluisarnermut tunngassutilit il.il. maannakkut qanoq inissisimansut. Immikkoortup aappaani pineqartut tassaapput allannguuteqartoqarnerasoq/piorsarnerani allannguuteqartoqarnerasoq aammalu suliniutissat suut suliniaqatigiit pisariaqartutut isigineraat, taamatuttaarlu suliniutissat immikkuullarissut suliniaqatigiinnit kimit akisussaaffigineqassanersut inissinneqassalluni. Suliamik nangitsinnermi immersugassaq, immikkuullarissunut tunngassutilitsigut suliniutissatut pilersaarutinik imaqarpoq. Suliniutissatut pilersaarutit, ilaqutariit naartusortallit peqatigalugit, ataavartumik pisariaqartitsineq tunngavigalugu naleqqussarneqarlutillu iluarsuiffigineqartassapput.

Suliniaqatigiit sulinissaannut ilitsersuut ilanngussaq 6 – imi takuuk.

6.3 Periusissatut periarfissat nalililersorneqarneri isummerfigineqarnerilu

Paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitaq: Sumiiffinni ataasiakkaani, paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitami ilaasortat tassaasinnaapput, nunap immikkoortuani peqqissaavimmi nakorsaaneq, inunnik isumaginninnermi pisortaq, tarnip pissusaanik ilisimasalik pisortaasoq, peqqissaasut ninguat, niviarsissat ninguat, ernisussiortut ninguat imaluunniit inuit allat suliamik ilisimasallit, aaliangiinissamut piginnaatitaaffillit.

Paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitaq, ukiumut ataasiarluni marloriarluni imaluunniit pisariaqartitsineq malillugu ataatsimiittassaaq.

Suliassat: Paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitap suliassai tassaapput, ilaqutariinnik sanngiitsunik sullissinermi, maannakkorpiaq periusissatut periarfissat nalilersornissaat, maannakkorpiarlu qanoq inissisimaneq nalilersussallugu. Paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitaq ukiumut ataasiarluni marloriarluniluunniit ataatsimiittassaaq, sumiiffinni periusissatut periarfissat suliniaqatigiit peqatigalugit isummerfigineqartassallutik. Ataatsimiinnermi matumani, assersuutigalugu nutaanik immikkuullarissunik suliuniuteqarnissamut/neqerooruteqarnissamut periarfissanik, imaluunniit neqeroorutiniq pioreersunik ataqatigiissaarinissamut pisariaqartitsisoqarpat, suliniaqatigiit ingerlatitseqqinnissaminut periarfissaqarput. Tamatumunnga assersuutigalugu ilaasinnaallutik, sullitassatut siunniussat akornganni, maannakkut pisariaqartitaq tunngavigalugu, atornerluisunik katsorsaanissaaq immikkuullarissaaq imaluunniit initaarnissamut allatsinnerup kingorna, inissamik tunniussisarnermi periuutsip pisarillisarnissaa pisariaqartinneqarpat. Paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitaq, suliniuteqarnermi ataqatigiissaarisooq peqatigalugu, naalackersuinikkut ingerlataqartunut, imaluunniit pineqartutigut aaliangiinissamut piginnaatitaaffeqartunut pisariaqartitanik angussinissartik akisussaaffigivaat.

Sumiiffinni ataasiakkaani paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitap, meeqqat sumiginnagaasutut nalilerneqartut amerlassususaasa nalunaarsorneqarnissaat akisussaaffigivaa, taamatuttaarlu angerlarsimaffimmiit peersitaasut amerlassusaasa nalunaarsornissaat akisussaaffigalugu. Kisitsisit tamakku kommuneni pissarsiarisinnaasariaqarput. Paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitap, neqeroorutigineqartut/suliniutissallu aaliangiunneqartut nalunaarsussallugit allasserissallugillu akisussaaffigivaa, taamatuttaaq misissuinermi peqataasut neqeroorutiniq/suliniutiniq neqerooruteqarnernut ataasiakkaannut akuersisut qassiunersut kisitsisinngorlugit sularinissaat akisussaaffigivaa (ilanngussaaq 7). Nalunaarsuineq, suliniaqatigiit, suliamik nangitsinermi immersugaataannit aallaaveqarsinnaavoq.

Paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitap sulinissaanut ilitersuut ilanngussaaq 8 – mi takuuk.

6.4 Ilinniartitaaneq pikkorissartitsinerlu

Suliniummumut ”Siusissumi iliuuseqartarneq” – mut atasumik, suliniummi peqataanissamut piukkunnarsarlutik sulisut qaffassarneqarnissaat neqeroorutigineqarpoq. Suliniuteqarnermi suleqataasut, PAARISA – mit, Peqqissutsimullu Naalackersuisoqarfik peqatigalugu aqqissuuneqartumik pikkorissartinneqassapput, ilitersuunneqarnissamut periarfissaqassallutik ilinniaqqissinnaassallutillu.

6.4.1 Pikkorissartitsinerit

Suliniuteqarnermi, suliniummi suleqataasunut suleqataalersussanullu pikkorissartitsinerit marluk neqeroorutigineqarput. Pikkorissartitsinerit ataani nassuiarneqarput.

”Meeraaneq nuannersoq” – meeqqanut sumiginnaagaasunut siusissumi iliuuseqarneq

Suliniuteqarnermi, suliniummi suleqataasunut suleqataalersussanullu, sullissiviit akimorlugit, aallarniutitut pikkorissarnej.

Pikkorissartisinissaq ukiumut ataasiarluni neqeroorutigineqartassaaq, tamatumani suliniummi suleqataasut makkunanga pissarsitinniarlugit:

- Meeqqat nalinginnaasumik tarnimikkut inerikkiartornerannik paasinninneq.
- Inerikkiartornerup tamatuma kigaalaqusersorneqarsinnaanerannik paasinninneq, tassungalu atasumik alaatsinaassinnaaneq.
- Meeqqat annertuumik eqqugaasut ilaqutaasalu katsorsarnerini, katsorsaanermi periutsit tunngaviusullu.
- Ilaqutariinnik meerartalinnik nammineq sulinermi misilittakkanik tunngaveqarluni suliaqarnissamut periarfissaqarnej.
- Sullissiviit akimorlugit ataatsimoorluni iliuuseqarnerup kingunerannik paasinninnissaq.
- Sullissiviit akimorlugit iliuuseqarnermi nammineq misilittakkanik oqallisiginninnissamut periarfissaqarnej, paasillugulu nammineq sulinermi tamanna qanoq aaqjissuunneqarsinnaanersoq.

"Pikkorissarnej isumassarsiviusinnaasoq" – Ilisimasannik misilittakkanillu paarlaasseqatigiinneq

Sullissiviit akimorlugit, pikkorissaqqinneq, suliniuteqarnermi suleqataasup nammineq paaqqutarinninnermik/isumassuinnermik suliaqarneranut sammivilik, pineqartutigullu ilisimalikkat kingullit.

Pikkorissartitsinissaq suliniummi "Siusissumi iliuuseqarnej"- mi maannakkut suleqataasunut neqeroorutaavoq. Pikkorissarinnissaq ukiumut ataasiarluni neqeroorutigineqartassaaq, matumanilu suliniuteqarnermi suleqataasup makkunanga pissarsinissaa siunertarineqarpoq:

- Naartusut sanngiitsut sullinnerini nutaamik isumassarsinissaq.
- Paaqqutarinninnermik/isumassuinnermik suliaqarnermi nutaanik isumassarsineq.
- Ajornartorsiutit qaangerniarlugit nutaanik sakkussaqaalernej.
- Ilisimasannik misilittakkanillu paarlaasseqatigiissinnaaneq.
- Sullissiviit akimorlugit tunuliaqutassannik nassaarsinnaaneq atuisinnaanerlu.

6.4.2 Ilitsersuineq

Ilitsersuinnermi siunertaq tassaavoq, suliniuteqarnermi suleqataasut, pisut, ajornartoorfiit/akunnattoorfiit, ajornartorsiutillu allat pillugit eqqarsaasersortarnissamut periarfissaqalernissaat, taamaasillutik ilitsersuunneqarnerup naammassereernerani nutaanut/nutaanik paasinnissinnaalerniassammata/paasisimasaqalerniassammata, taamaasillutillu periusissatut periarfissanut nutaanut isummersinnaangussallutik.

Ilitsersuinnermi periutsimi, suleqataasut namminneq misigisaannit, ajornartoorfinnit/akunnattoorfinnit aammalu namminneq suliniummi suleqataanerminni ajornartorsiutinit misigisartagaannit, aallaaveqassapput. Assersuutitut taaneqarsinnaasut tassaapput suliaq imaluunniit ataatsimiinneq, naatsorsuutigisatut ingerlavinngitsaq, imaluunniit suliap ingerlanerani, suliniummi suleqataasumut, arlaatigut tupaallatsitsisumik pisoqarnera, taamaasilluni pineqartumut ajornartorsiutinngorluni.

Iltersuussineq, sapinngisamik sumiiffinni ataasiakkaani iltersuisartunit ingerlanneqassaaq.

7. MALITTARINNILLUNI SULEQATIGIISSITAQ

Malittarinnilluni suleqatigiissitaq, inunnit suliamut attuumassutilinnik, naleqquttunik inuttalersorneqarpoq, taakkulu toqqaannartumik PAARISA-p ataani inissisimassapput. Malittarinnilluni suleqatigiissitap, suliniuteqarnermi siunniussat aallaavigalugit suliniutip ingerlanneqarnissaa isumaannassavaa, taamatuttaarlu suliniuteqarnerup pitsaanerpaamik ataqatigiissaarneqarnissaa anguniarlugu, suliniuteqarnermi ataqatigiissaarisoq tapersersussallugu. Suliniuteqarnermi ataqatigiissarisoq, ukiut tamaasa, suliap qanoq inissisimanagera pillugu nalunaarusiortassaaq, taannalu malittarinnilluni suleqatigiissitamut tunniunneqartassalluni. Malittarinnilluni suleqatigiissitap, ukiumi 2011- mi suliaminik naammassinninnissaa naatsorsuutigineqarpoq, taamatullu suliniuteqarneq kommuneni tamani atuutilereersimassalluni. Malittarinnilluni suleqatigiissitaq ukiumut ataasiarluni ataatsimiittassaaq, ukiumoortumik suliniutip qanoq inissisimanageranik nalilersuisassalluni.

Malittarinnilluni suleqatigiissitamut suliaasiissut ilanngussaq 9 – mi ilannguneqarpoq.

8. ANINGAASAQARNEQ

Suliniummumut "Siusissumi iliuuseqarneq" – mut ukiumut aningaasaliissutit 1,2 millioner kr. – iupput. Missingersuutit allaffissornikkut PAARISA – mit akisussaaffigineqartut, ukiup naanerani naatsorsuutit takutitsiffiussaapput, ukiumullu tullinnguuttumut aningaasartuutissatut missingersuutit "Inuuneritta" – mut akuerisassanngorlugit tunniunneqassallutik.

9. SULINIUTIP INUIAQATIGIINNI ILUSERISAA

Suliniutip "Siusissumi iliuuseqartarneq" – rup, inissisimaffinni arlalinni assigiinngitsuni inissisimallutik peqataaffigineqartut arlallit atorpai. Taamaattorli pingaarnertut aallaavik tassaavoq, peqqissutsimut ataatsimoortumik paasinninneq, tamatuma kinguneranik takuneqarsinnaavoq, inuiaqatigiittut ilusilersugaanerup iluani, peqqissuunerup assigiinngissuseqarneranik takussutissiisoq. Taamaasilluni, inuiaqatigiit ilusilersugaanerata, ajornartorsiutit ilai pilersikkai erseqqaarippoq, (Naidoo & Wills, 2000). Tamanna ilutigalugu, inuit ataasiakkaat suliniummi sammivigineqarnerat erseqqaarippoq, matumani inuttut pissusilersuutit allanngortitsineq aallaavigineqarluni, makku iluaqatigalugit, paasissutissiineq, siunnersuineq, atuartitsineq, peqqissaaneq, tapersersuineq il.il. Tamatuma kinguneranik ilisimasallit, qaffasinnerusumi oqartussaasutut inissisimasut peqataanerulerput aamma "qaffasissumi oqartussaasunit aqunneqarnera" ingerlanneqarluni (Naidoo & Wills, 2000). Taamaattorli misissuiffigineqartoq nammineq, sutigut ikiorserneqarlunilu tapersersorneqarusunnersoq erseqqissaaqqullugu kaammattorneqarpoq.

Suliniuteqarnermi peqataasut, peqataaffigineqartunut illuatungiliuttutut inissisimapput soorlu "nammineq inuunerisamik aqutsinerusinnaalernerneq" aamma "inuiqatigiit akornganni eqimattakkaat, inuuniarnermi atugassaritaasunut sunniuteqarnerulersinnaanerata aammalu nakkutiliilluarsinnaalernerat" eqqarsaatigalugit, matumani naatsorsuutigineqarpoq, minnerpaamik nalinginnaasumik pisariaqartitat (soorlu ineqarniarneq, nerisaqarneq), naammassineqarnissaat tunngavigineqassasut, taamatut allannguuteqarnissap naatsorsuutigineqannginnerani. Taamaasilluni matumani aallaavigineqartoq tassaavoq, aaliangersimasumik annertussusilimmik, inuup ataatsip taamatut iliuuseqarnissamut

iliuuseqarnissaq akisussaffiginngimmagu, illuatungaaticulli tamanna inuiaqatigiinnit akisussaaffigineqartussaamat: "Inunnik isumaginninnermik suliaqarnermi oqaloqatigeeqatigiinnermi, qitiusumik tunngaviusoq tassaavoq, sullitap "imminut ikiorsernissamat ikiorneq" - mut nammineq oqartussaalermissaa. Tunngaviusup nassataanik, inunnik isumaginninnermik suliaqarnermi oqimaaqatigiissitsiniarneq oqimaatsaq aqqusaarneqassaaq, tassalu sullitamut pissaanermik atuineq, matumani sullitap nammineq imminut pissaanermik atuineranik annertusaaniarnerulluni." (Villadsen, 2004).

Suliniuteqarnermi, inuiaqatigiit qanoq ingerlasimanerannik takussutissaq, silarsuarmut tamarmut atuuttoq aallaavigineqarpoq, matumani innuttaasutut akuulluni sunniuteqarlunilu peqataanissap anguneqarnissaa siunertarineqarluni. Inuit "inuttut atukkatigut" arlaatigut eqqugaasut, tapiissuteqarfigineqarnerisigut sullinneqarnerisigullu, inuiaqatigiit katataanginnissaat qulakkeerneqassaaq. Taamatulli ilusiliinnermi marlunnik tunngaviliisoqartariaqarpoq: "Siulleq tassaavoq, naalagaaffik pitsaasumik inuuneqalernermik kinguneqartussamik sinaakkusersuisinnaamat, taamatullu naalakkersuinikkut nutarterinerit, inuiaqatigiit atugaannik pitsanngorsaasinnaallutik. Aappaa tassaavoq, innuttaasut naalagaaffiullu akornganni pitsaasumik attaveqatigiinneq – innuttaasuniit ersoqatigiinnissamat peqataanissamullu piumassuseqarneq, naalagaaffiullu tungaaniit sullissinnermut sammiveqarnissaq." (Bislev, 2004). "Siusissumi iliuuseqartarneq" – mik suliniuteqarnermut atasumik ajornartorsiuteqartoqarnissaa natsorsuutigineqarpoq, tassa innuttaasut akornganni peqataanissamat piumassuseqarneq aammalu naalagaaffiup tungaaniit sullissinissamat sammiveqarnissaq matumani eqqarsaatigineqarput. Tunngaviliissutissaq kingulleq taaneqartoq, inuiaqatigiit aaqqissuusaanerata sullitalu kattutaarnerini pissaanernit piusunit sunnerneqarsinnaapput. (Järvinen & Mortensen, 2005) Suliniuteqarnermi tunngavigineqartuni, suliassat immikkuullarissut inunnik isumaginninnermik aamma peqqissaasoqarfinni sullissivinnit suliarineqarnissaat naatsorsuutigineqarpoq, matumani assersuutigalugu ilaalluni ernisussiorlut misissuisarnissaat, atornerluisunik katsorsaasarneq, il.il.aammalu sullitat neqeroorutigineqartunut akuersisarnissaat.

10. SULINIUMMI SULINIUTEQARFISSAT PILLUGIT TAKUSSUTISSAT

Sumiginnaasarneq inuttut atukkatigut ajornartorsiutaavoq, pissutsinit assigiinngitsunit katitikkanik, aammalu ajornartorsiutinit imminnut attuumassutilinnik peqquteqartoq. (Andreasen & Huctin, 2007; WHO, 2006). Sumiginnaasarneq pissutsinit arlallinnit, ataasiakkaarluni sunniivigeqatigiittarnernit, aammalu ilaqutariinnermi inuiaqatigiinnilu pissutsinit aallaaveqarpoq, taamaammallu taamatut sunniuteqartut amerlanersaat, akuliunnermi suliniuteqarfissatut isiginiarneqartariaqarput. (Dubowitz, 1990).

Suliniummi "Siusissumi iliuuseqartarneq" – mi suliniuteqarfiginiakkat sammivigineqarnerinut tunuliaqutaasut tulliuuttumi nassuiarneqassapput, tamannalu anguniasagassatut siunniussani erseqqissarneqarpoq. Sammivigineqarniartuni assigiinngitsuni takussutissat uppernarsaatitaqarput. Taamatuttaaq oqaatigineqarpoq, aallaqqaammut misileraanerup nalilersornerani, suliniuteqarnermi peqataasussat maannakkorpiaq pisariaqartitsinerannik ilisimasaqalertoqartoq. (Takuuk "Ilaqutariinni naartusortalinni siusissumi iliuuseqarneq" – nerup aallaqqaammut misilerarneranik nalilersuineq). Pisariaqartitatut ilisimalikkat suliniuteqarnermi suliniuteqarfissanut ilanngunneqarput.

10.1 Siunniussaq "Naartusut misissuiffigineqartut akornganni meeqqamik isumaginnissinnaanerisa qaffassarnejqarnissaa"

"Nammineq piginnaasanut tatiginninneq" angajoqqaatut inissisimalernermit naleqqiukkaanni ("angajoqqaatut nammineq piginnaasanut tatiginninneq") taamatut inissisimalernermit suliassanut ilaaginnartunik, angajoqqaat nammineq naammassinnissinnaanerisa qanoq annertutigineranik, nammineq isiginninnerannik inissiineruvoq. Tassa angajoqqaat, angajoqqaatut piginnaasatigut kinguneqartumillu atuussinnaanermut, angajoqqaat imminnut isiginninnerannut upperinninnerannullu attuumassuteqarpoq. Uppernarsarneqareerpoq, "nammineq piginnaasanut tatiginninneq" appasikkaangat, tamanna paaqqutarinninnermut/isumassuinnermut, pissutsinit assigiinngitsunit katitikkanik misigissutsitigut, paasinnittaasikkut aamma pissusilersuutaasartut aallaavigalugit, paaqqutarinninneq/isumassuineq pitsaanngitsumik eqqorneqartartoq. (Coleman & Karraker, 1997). "Nammineq piginnaasanut tatiginninneq" appassissoq, assersuutigalugu, ulapaarluni qasunermit, isumatsassimangaanermut aamma neriuutaarunnermut attuumassuteqarpoq, tamannalu sumiginnaasarnep annertusisinnaaneranut peqqutaataaginnarpoq. Illuatungaatigut "nammineq piginnaasanut tatiginninneq" qaffasippat, meeqqat avatangissaannik pitsaasunik, peqqissumik, paaqqutarinnilluarsinnaanermik/isumassuilluarsinnaanermik kinguneqartarpoq. (Jones & Prinz, 2005). Misissukkat takutippaattaaq, taamatut "nammineq piginnaasanut tatiginninneq", inooqatigiinnerup ilusilersugaanerani pitsaanngitsumik sunniuteqartartunut illersuutitut atorneqarsinnaasartoq. (Coleman & Karraker, 1997).

Takussutissat tunuliaqutaralugit, angajoqqaat "nammineq piginnaasanut tatiginninneq" – risa, pitsaaliuinnermi akuliunnernut ilanngunneqarnissaat, pingaaruteqartutut isigineqarpoq (Coleman & Karraker, 1997; Peterson et al., 2003). Taamaammat suliniummi "Siusissumi iliuuseqarnej" – mi, tamanna ilaasutut pingaaruteqartutut isigineqarpoq.

Attaveqarniarnermi akorngutigisat kinguariinniit kinguariinnut ingerlateqqinneqarsinnaasarput (Killén, 2005; WHO, 2006). Taamaasillutik angajoqqaat, ilaqutariinni annersaasarfiusuni sumiginnaaffiusartunilu peroriartorsimasut, ersinertik meeqqaminnut ingerlateqqissinnaasarpaat. Meeqqamik paaqqutarinninnissamut/isumassuinissamut kissalaarnissamullu pisariaqartutut tunngavigineqartut, paaqqutarinninneq/isumassuinnerlu pisariaqartitartik nammineq misigisimangilaat (Killén, 2005). Taamaammat siunnersornqarnissaq, ilitsersuunneqarnissaq, atuartinneqarnissaq, ikiorsiinissarlu, "nammineq piginnaasanut tatiginninneq" – rup annertusarneqarnissaanut angajoqqaanit pisariaqartinneqarpoq, taamaasillunilu meeqqamut paaqqutarinninneq/ isumassuineq annertusarneqarsinnaassalluni (Coleman & Karraker, 1997; Peterson et al., 2003). Angajoqqaatut inissisimalernermit, sumiginnaasarneq pitsaaliorniarlugu, taamaassorisat misilittakkallu aallaavigalugit, atuartitsinerup siunnersuisarnerullu atornissaannut tunngavilersuutaalluarput. (Daro & Cohn Donnelly, 2008; Helfer, 1995; Peterson et al., 2003; Wekerle & Wolfe, 1993; WHO, 2006).

Taamatutaaq takussutissani takuneqarsinnaavoq, angerlarsimaffinnut pulaartarnerit atuutilernerisa kinguneri takuneqarsinnaapput (soorlu peqqissaasup aamma pulaartartup takkuttarnerisigut) (Cohn, 1982; Daro & Cohn Donnelly, 2008; Dubowitz, 1990; Fink & McCloskey, 1990; James, 2000; MacMillan et al., 2000; WHO, 2006). Angerlarsimaffinnut pulaartarnerit, ilitsersuussinertallit tapersersuinertallillu kingunerinit takuneqarsinnaavoq,

tamanna assut pitsaasunik kinguneqartartoq. Peqataasut taamatut ataasiakkaarneri, pingaartumik annertuumik eqqugaasinnaasunut, assut iluaqutaasimapput (angajoqqat ataasiakkaat pisariaqartitsineri malillugit pulaartarnerit akulikillisinneqarsinnaapput). Uppernarsarneqarpoq, taamatut iliuuseqarnerit, sumiginnaasartut ikiliartornerinut attuumassuteqartut. (Wekerle & Wolfe, 1993).

Artornartunik atugaqarsimanermi kingunerlutsitsinerit ajutoornerillu, kinguaassiutitigut atornerluinermut attuumassutillit katsorsarneqarsimanngitsut, naartulernermi erninermilu qaffaqqissinnaasarput, taamaasillutillu angajoqqaat inissisimaneq eqqorsinnaasarlugu (Killén, 2005). Taamaamat suliniuteqarnermi taamatut pisoqarnerani, saniatigut tapersersuinissap neqeroorutigineqarnissaa eqeersimaarfigineqarpoq (soorlu ernereermermi sivisunerusumik uninnganeq, erninissamullu piareersarneq).

10.2 Siunniussaq "Naartusut misissuiffigineqartut aningaasaqarniarnikkut, ineqarniarnikkut suliffeqarniarnikkullu pitsaanerusumik atugaqalernissaat"

Inuiaqatigiinni atukkat ajornartorsiutinik pilersitsisut, aammalu inooqatigiinnermi aningaasaqarniarnikkut artukkersuutaasut, sumiginnaasarnermi tunuliaqutaavissutut peqqutaasunut annertusaaqataasinnaapput. Sumiginnaasarnermut sunniuteqataasartut amerlanersaat, inooqataanermi sunniuteqartunut sunniutillit soorlu, suliffissaleqinermut aamma ineqarnermut tunngassutilinnik ajornartorsiuteqarneq aammalu aningaasatigut ajornartorsiuteqarneq peqqutaappata, paaqqutarinninneq/isumassuinerlu pitsanngorsaaffigineqarsinnaapput. Tamanna pisinnaavoq, avatangiisit artukkersuutaasa apparsarnerisigut, taamatuttaarlu tapersersuinissamut aamma oqilisaassinissamut iliuuseqarnikkut (Killén, 2005). Suliniuteqarnermi sammivigineqartut taamaamat ilagivaat ineqarniarnermut tunngasutillit aammalu aningaasaqarniarnermi inissisimaneq.

Tunngaviusumik pisariaqartitanik, soorlu ineqarniarnermut tunngassutilinnik aammalu aningaasanik naammattunik pissaqarniarnermut tunngassutilinnik naammassinnissimanissaq pisariaqarpoq, tassami sumiginnaasarneq paarsinerlunnermik ersiuteqartarmat, soorlu meeraq pisariaqartitaminik nerinngikkaangat atisassaqaangikkaangallu. (Killén, 2005). Taamatuttaaq uppernarsineqarpoq, inooqatigiinnermi aningaasakilliorneq, ulapaarluni qasunermit attuumassuteqartartoq, tamannalu sumiginnaasarnermut ilaaginnartartoq (Macleod & Nelson, 2000), taamatullu angajoqqaat aningaasatigut periarfissaqaanginnerat, meeqqat inuulluataarnerinut aammalu allannguuteqarnerinut/piorsarnerinut sunniuteqartartoq (WHO, 2006; Wulff, 2007). Angajoqqaat meeqqamik pisariaqartitaannik allanik paaqqutarinninnermut/isumassuinermit tunngassutilinnut nukissaqassappata, tunngaviusumik pisariaqartitat naammassineqarsimanissaat pisariaqarpoq. Sulinermi aamma ilinniartitaanerni annertunersumik peqataaneq, inooqatigiinnermi aningaasaqarniarnermut pingaaruteqarpoq, taamaammallu tamanna suliniuteqarnermi anguniagassatut siunniussani pingaaruteqartut inissisimalluni.

Tunngavilersuutigineqarpoq, ilaqutariinni, tunngaviusumik pisariaqartitanik (soorlu ineqarneq, nerisassat) pisariaqartitsiffiusuni, pissutsinik allanngortitsinissaq pisariusoq, ilaqutariinnut, tunngaviusumik pisariaqartitanik amigaateqarfiunngisunut naleqqiullugu. Tamatuma kinguneranik, ilaqutariinni pineqartuni paaqqutarinninnerup/isumassuinerup tungaatigut, allanngortitsinissamut piffissaq sivisooq atortariaqassasoq naatsorsuutigineqarsinnaassaaq.

Taamaamat akuliunnerit, tunngaviusumik pisariaqartitanik naammassinninnissamik sammivillit, paaqqutarinninnermi/isumassuinnermi pissusilersuutinik allanngortitsinissaq eqqarsaatigigaanni, imaangilaq ingerlaannaartumik sunniuteqassasut. (Macleod & Nelson, 2000). Suliniutip "siusissumi iliuuseqartarneq" – nerup nalilersornerani, tamatuma eqeersimaarfigineqarnissaa naleqassaaq. Ilanngulluguli erseqqissaatigineqassaaq, akuliunnerit tunngaviusumik pisariaqartitanik naammassinninnissamat sammivillit, kisimik naammangillat, pisariaqartinneqartorli tassaavoq, pissutsinut qulaani taakkartorneqartunut tamanut, tullianilu eqqartorneqartunut ataatsimoortumik iliuuseqarnissaaq.

Meeqqat meeqqerivinni paaarineqarnissaat pingaaruteqarpoq, tamannami angajoqqaanut oqilisaataavoq, tamatumalli aamma kinguneranik angajoqqaat suliffeqarnissamat periarfissaqassapput. Meeqqat isumaginninnikkut eqqugaasut aamma meeqqat ajornartorsiorfiusunik angerlarsimaffillit, meeqqerivinni paarineqartarneranut atasumik pitsaasumik allannguuteqartoqarnera/ piorsartoqarnera uppernarsineqarsimavoq. (Scarr & Eisenberg, 1993; NICHD, 2004). Taamaamat tamanna suliniuteqarnermi sammivigineqartunut ilaavoq.

10.3 Siunniussaq "Naartusut misissuiffigineqartut timikkut tarnikkullu atugarissaarnerunissaat"

Angajoqqaat naammaginatsumik meeqqaminnik paaqqutarinnissagunik /isumassuissagunik, taamaasillutik imminnut paaqqutarinissaat/isumassornissaat pisariaqarpoq, taamaasillutik meeqqaminnik paaqqutarinninnissaminnut/isumassuinissaminnut nukissaqalerniassagamik (Killén, 2005). Taamaattoqassappat angajoqqaap, timikkut tarnikkullu atugarissaartuunissaa tunngaviusariaqarpoq, soorlu assersuutigalugu atornerluineq atuunnani.

Aanngajaarniutinik atuinerup angajoqqaatut inissisimaneq assut sunnertarpaa (Killén, 2001), taamatuttaarlu aangajaarniutinik atuisuuneq aamma sumiginnaasarneq imminnut attuumassuteqartut. (Dube et al., 2001; WHO, 2006). Angajoqqaat imigassamik aanngajaarniutinillu allanik atornerluinermik ajornartorsiuteqartut meeraasa, misigisarpaat angajoqqaat namminneq pisariaqartitatik ajornartorsiutitillu kisiisa eqqarsaatigigaat, taamaasillutik meqqatik taakkualu ajornartorsiutaat isiginiarnagit. Meeqqat tamakkua misigisarpaat, inersimasut imminnut paaqqutarisinnaanngitsut/isumassorsinnaanngitsut, taamaasillutillu meeqqanik paaqqutarinnissinnaanngilluinnartut/isumassuisinnaanngilluinnartut (Killén, 2005). Tamakku peqqutigalugit, sumiginnaasarnermik pitsaaliuinnermi, atornerluisarnernik katsorsaasarnissamik neqerooruteqartarneq pingaaruteqartorujussuuvuq. (U.S. Department of Health and Human Services, 1999).

Angajoqqaat sumiginnaasartut amerlasuut, namminneq artornartunik, namminneq suliaralugit iluarsisinnaanngisaminnik, innarlerneqartarsimapput artornartunillu misigisaqartarsimallutik. Uppernarsarneqarpoq, anaanat namminneq sumiginnaagaasimasut, misigisatik tamakku suliaralugit peqqissarneqarsimasut, kinguaariit tullerriiat atortagaannik atorunnaarsitsisinnaanerulersartut (Killén, 2005). Soorlu siusinnerusukkut oqaatigineqareersoq, inooqatigiinnermi ajornartorsiuteqarneq, sumiginnaanermut annertuumik sunniuteqarsinnaasarpoq (WHO, 2006), taamaammallu suliniuteqarnermi aamma peqqissaaneq pingaaruteqartutut isigineqarluni.

Annertuutut allatut isigineqartoq tassaavoq inooqatigiinnermi annersaasarneq, tamannalu meeqqanut annertuunerumik kingunerlutsitsisarpoq, matumanimi, angajoqqaat akornganni

arlaleriarluni annersaanernik meeqqat misigisaqaraangata, tassaasarmat tarnikkut atuakkanik sumiginnaaneq (Killén, 2005). Taamaammatt suliniuteqarnermi, inooqatigiinnermi allaannguteqartoqarnissaata iliuuseqarfigineqarnissaanut suliniartoqarnissaa pingaaruteqartutut isigineqarpoq.

11. SULINIUMMIK NALILIINEQ

Suliniuteqarneq decemberimi 2006 – imi aallartinneqarpoq, ukiullu sisamat ingerlanneqassalluni. Siunertaq tassaavoq, suliniuteqarnerup naammassinerani, taamatut ilsilersukkap, peqqissaasoqarfinni tamani atuutilersimanissaa.

Aaallaqaataani misileraaneq ukioq ataaseq ingerlanneqareemat, nalilersuisoqarpoq, taassumalu inernerana nalilersuineq pillugu nalunaarusiami takuneqarsinnaalluni. (PAARISA, 2007).

Naggataajusumik suliniummik nalilersuineq pingasunut avinneqarpoq, tassaallutik: Suliap ingerlanerani nalilersuineq, attuumassutillit nalilersuinerat, misissuinerit allat ilanngullugit nalilersuineq.

Suliap ingerlanerata nalilersorneqarnerani, suliniut pilersaarutit malillugit atuutsinneqalersimanersoq aammalu naatsorsuutigisat malillugit ingerlanersoq sammivigineqarput. (Pirie, 1999). Tamatumunnga ilaapput suliniuteqarnermi sammisassarititaasut, pitsaassuseq, kiisalu sullitassatut siunniussat (O'Connor-Flemming & Parker, 2001). Attuumassutillit nalilersuineranni, suliniummi sunniutaasussatut naatsorsuutigisat sammivigineqarput. Misissuinerit allat ilanngullugit nalilersuinermi, suliniuteqarnermi anguniagassatut siunniussat anguneqarsimanerinit sammiveqartinneqarluni. (Hawe et al., 1998). Misissuinerit allat ilanngullugit nalilersuinermi, suliniutip piffissaq ungasinnersoq isigalugu siunertaq malillugu, sunniutissai sammivigineqarput (Pirie, 1999), taamaammallu suliniuteqarnermi siunertat anguneqarnissaannut attuumassuteqarluni (Hawe et al., 1999).

11.1 Suliap ingerlanerani nalilersuineq

Suliniuteqarnerup ingerlanerana pissussamisoortumik naammassineqarsimanersoq paasiniarlugu nangitsisoqarnissaa nalilersuisoqarnissaalu kissaatigineqarpoq. Ilaapputtaaq tullinnguuttumi taakkartorneqartut piviusunngirtinneqarsimanersut isummerfigineqarnissaat:

- Naartusut misissuiffigineqartut aammalu suliniuteqarnermi sullitassatut siunniussat imminnut naapertuupput (misissuiffigineqartut pissussaannik nalilersuineq).
- Suliniuteqarnermi suliniutissat aaliangersimasut pitsassusaasa nassuiarneqarnerat.
- Misissuiffigineqartut akornganni suliniuteqarnermi suliniutinik naammaginnissimaarinnineq.
- Suliniuteqarnissaaq peqqissaasoqarfinnut pingasunut ukiumut neqeroorutigineqartassaaq. 2011- imi suliniut peqqissaasoqarfinni tamani atuutileriissaaq.
- Ukiumoortumik suliap qanoq inissisimanera pillugu nalunaarusiorneq.
- Sullissiviit akimorlugit suleqatigiinnerup annertusisimanissaa, assersuutigalugu inunnik isumaginninnermi ingerlatsiviup peqqissaasoqarfiullu suleqatigiinnerat (soorlu inunnik isumaginninnermi siunnersorti, ernisussiortoq, peqqissaasoq).

- Peqqissaasoqarfinni suliniummik ingerlatitsisuni misissuisunik, suliniaqatigiinnik aamma paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitanik pilersitsineq aammalu taakkua ataavartumik ingerlaannarnissaat.
- Malittarinnilluni suleqatigiissitamik pilersitsineq.
- Suliniuteqarnermi suleqataasut qaffassarnissaat siunertaralugu ukiumut marloriarluni pikkorissartitsisarneq.
- Peqqissaasoqarfinni tamani suliniaqatigiit akuttunngitsumik ataatsimiittarnerat. Akulikissusai amerlassusaallu erseqqissarneqassapput.
- Peqqissaasoqarfinni tamani paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitap akuttunngitsumik ataatsimiittarnerat. Akulikissusai amerlassusaallu erseqqissarneqassapput.
- Peqqissaasoqarfinni tamani ilitsersuineramik ingerlatsisoqartarpoq.
- Naartusut tamakkerlutik amerlassusaannut naleqqiullugu, suliniuteqarnermi naartusut misissuiffigineqartut amerlassusaannik ilisimatitsineq.
- Naartusunut misissuiffigineqartunut tamanut suliniutissatut pilersaarutit suliarineqarneri (suliniaqatigiit).
- Suliniutissatut pilersaarutitik tamanik nangitsineq, nalilersuineq naleqqussaanerlu.
- Naartusunut misissuiffigineqartunut tamanut suliniutissanik/neqeroorutitik atuutilersitsineq.
- Ilaqutariinnik sanngiitsunik sullissinermi, sumiiffinni ataasiakkaani maannangaaq periusissatut periarfissat qanoq inissisimanagerinik nalunaarsuineq (paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitaq)
- Paasissutissat, kinaassutsimik paasisitsinngitsut MIPi' - p kisitsisitigut nalunaarsugaanut ilanngunneqarnissaat.

Suliat qanoq ingerlasimanagerinik nalilersuinermit ilaatillugu, naartusunut suliniuteqarnermi misissuiffigineqartussanut tunngatillugu, inuiaqatigiit agguataarnerisa allaatigineqarnerat aammalu inooqatigiinnermi aningaasaqarniarnerup misissuiffineqarnissaa kissaatigineqarput. Taamatut naartusut misissuiffigineqartussat pissusaannik nalilersuinermi, suliniuteqarnermi sullitassatut siunniussanut, pineqartut naapertuunnersut isummerfigineqarusuppoq. Siunertarineqarportaaq pineqartut annertuumik eqqoruminaruusut pillugit paasissutissanik amerlanerusunik pissarsinissaq, taamatuttaarlu pisariaqartitaannut tunngassutilinnik, nukissaannullu tunngassutilinnik ilisimasaqalernissaq. Taamaamat suliniutip ingerlanneqarnerata nalaani, suliniuteqarnermi peqataasut pissusaannik nalilersuineq ingerlanneqartassaaq.

Pineqartut pissusaasa nalilersorneqarneranni tunngaviumik makkunuunatigut nassuiaasoqarnissaa kissaatigineqarpoq:

- Ukiut
- Ilinniagaqarneq
- Suliaq
- Ineqarniarnermut tunngasut
- Ilaqutariit katitigaanerata (soorlu; inuttut inissisimanagerinik, meeqqat, allat)
- Meeqqat paarineqarnissaannut periarfissat
- Atornerluineq
- Imigassaq
- Ilaqutariinni annersaasarneq

- Meeqqap angajoqqaavisa namminneq peroriartornerat (ilaallutik nalinginnaasumik ajornartorsiutit aamma annersaasarneq, imigassaq, atornerluineq, sumiginnaasarneq, kinguaassiutitigut atornerluineq il.il.)
- Sumiginnaasarneq/ilaqutariinnit peersitsisarneq
- Angajoqqaatut piukkunnaateqarnerup, suliamut ilisimasalimmik isummerfigineqarnera

Paasissutissanik pineqartunik pissarsiniarneq (taakkartorneqartunit kingullit marluk kisiisa pinnagit) apeqqutit allalluni akiortugassat iluaqutigalugit annertusarneqassaaq, taakkua misissuiffigineqartumit, misissuinermit peqataasussamit ilanngunnerup kingunninngua akiortorneqassapput (ilanngussaq 10). Allat amerlasuut sinnerlugit apeqqutitut akissuteqartussat toqqarneqassapput. Taamatut killiliinissaq aaliangerneqarpoq, paasissutissanik katersineq nukinnik atuiffiungaatsiartussaammat. Tamanna ilutigalugu, peqqissaaveqarfanni tamani misissuiffigineqartut, tunngaviusumik pissussaasa, toqqarneqartut pissusaannut annerusumik minnerusumilluunniit assingunissaat naatsorsuutigineqarmat.

Pineqartut misissuiffigineqartut nukissatigut sanngiissuseqartutut isummerfigineqarput, tamatumunngalu atatillugu, ilaatigut ilaat atuarsinnaanatillu allassinnaanngitsutut ilimagineqarlutik. Tamanna tunngavigalugu, apeqqutit akiortugassat akiortornerini, suliniummi suleqataasumik najuuttoqarnissaa isummiunneqarpoq, ilinniartumilluunniit. Apeqqutit akiortugassat, kinaassutsimik ilisimatitsinani akissuteqarfigineqartussaapput, taamaamallu apeqqutit sapinngisamik misissuiffigineqartumit namminermit akissuteqarfigineqassallutik, pisariaqartitsisoqarpalli, ikiuisoqarsinnaanera pingaaruteqarpoq. Misissuiffigineqartup apeqqutit akiortugassat nammineerluni akisinnaanngippagit, immersuineq, apersuineq ilusilersorluagaasoq atorlugu ingerlanneqartariaqarpoq.

Apeqqutit akiortugassat ilusilersugaaneranni, Kalaallit Nunaanni Innuttaasunik misissuinermit apeqqutit aallaavigineqarput (Bjerregaard & Dahl-Petersen, 2008). Ilinniagaqarneq, suliaq, inuttut inissisimaneq, ineqarneq, imigassaq, ikiaroorntoq, aningaasanoortarneq, annersaasarnerlu pillugit apeqqutit, toqqaannartumik innuttaasunik misissuinermit, apeqqutitit akiortugassanit tiguneqarput (apeqqut nr. 1-6, 11-12, 15-22, 24-25, 29-30 ilanngussaq 10- mi). Apeqqutit akiortugassat imatut ilusilersugaapput, suliniuteqarnermi peqataasut aammalu kalaallit, Kalaallit Nunaanni Innuttaasunik misissuinermit tunuliaqutaasut pillugit paasissutissat matumani imminnut naleqqussuunneqarsinnaallutik. Apeqqutit qallunaatut aamma kalaallisut allataapput, kalaallisut oqaatsit ataqatigiinneranni atornerqarsinnaanngorlugit suliaallutik. Kalaallit Nunaanni innuttaasunik misissuinermit apeqqutit atornerqarsinnaanerit akuersissut, professor Peter Bjerregaardimit, Naalagaaffimmi innuttaasut peqqisuunissaat pillugu suliaqarfimmit, Statens Institut for Folkesundhed - imeersumit pissarsiarineqarpoq.

Suliniuteqarnermi apeqqutitut akiortugassanut, apeqqutit siunertamut matumunnga toqqaannartumik ilusilersorneqarsimasut ilaapputtaaq. Apeqqutit ilanngunneqartut nammineq meeraalluni angerlarsimaffimmi meeqqat amerlassussaannut, meeqqerivimmi inissaqartitsinermut, ineqarnermut, imigassamut aamma ikiaroorntumut tunngassuteqarput, ullutsinnilu inoqutigiit imaluunniit ikinngutigiit akornganni imigassamik, ikiaroorntumik imaluunniit aningaasanoornermik ajornartorsiuteqarnerit pillugit apeqqutit ilaallutik (apeqqut nr. 7-10, 13-14, 23, 26-28 ilanngussaq 10 - mi). Apeqqutit tamakku kalaallisuunngortineqarput.

Apeqqutit akiortugassat akiortulinnginnerini, nammineq piumassuseq tunngavigalugu peqaanermut atsiortoqassaaq.

Apeqqutit atorineqalinnginnerini, apeqqutitik akiortugassanik misileraaneq, suleqatigiit marluk akornganni, tassa innuttaaqataanermi, inunnillu isumaginninnermut tunngatillugu atukkat pillugit ilinniagaqarsimasup ernissuortorlu, isornartorsiuteqatigiinnerisigut, akissuteqaateqarnerisigut aammalu oqalliseqatigiinnerisigut misilerarneqarput. Apeqqutitik akiortugassanik aallaqqaasiutaasumik misileraanermi, amerlasuut sinnerlugit takuussutissiinnaasunit, sullitassatut siunniussat akornganni, inuit tallimat peqataatinneqarnissaat kissaatigineqarpoq. Piuminarsaaniarneq siunertaralugu, arnat naartusut, Nuummilu Hjerterumimukartartut akorngannit taakku tallimat toqqarneqarnissaat kissaatigineqarpoq. Aallaqqaasiutaasumik misileraanermi siunertarineqarpoq, apeqqutit akiortugassat ajornartorsiuteqarfigineqarpata, pineqartut nassaaralugit suliarineqarnissaat soorlu apeqqutit paasiuminaatsunngorlugit allanneqarsimanersut paasinianeqluni (Fayers & Machin, 2007). Aallaqqaasiutaasumik misileraanermi, inuit arlallit akissuteqarnerminni, nipituumik oqalutsinneqarpata pissusissamisoornerussaaq, tassa apeqqutit ataasiakkaat qanoq eqqarsaasersuutigineraat paasillugu. Peqataasut sinnerinut pilersaarut tassaavoq, apeqqutitik akiortuinnermi, suliniuteqarnermi suleqataasoq ataaseq najuutissasoq, nalornisoqarnerani ikiuuttussaq. "Misissuinnermi kingumut qiviarneq" atorlugu, apeqqutit akiortugassat akineqareerpata, inuit pineqartut, aperineqassapput, apeqqutitik paasiuminaatsoqarnerisigut akiuminaatsoqarnerisigut. Aallaqqaasiutaasumik misileraanermi, pissutsit ilaannik minitaqartoqarsimanersigut maluginianeqluni paasinianeqarpoq, aammalu "apeqqutit aggulunneri" kiisalu "apeqqutit akisassat akornganni akinngitsuugaqartarneq takussutissaqarnerisigut" paasineqarnerisigut paasineqarusulluni.

Apeqqutit akiortorneqartut pillugit paasissutissat, PAARISA – mi suliniuteqarnermi ataqatigiissaarisumit, ininut paarnaqqasunut inissinneqassapput. Paasissutissanik qarasaasiamut allattuineq aammalu pasissutissanik misissuineq, naatsorsueqqisaartarnermi atorineqartartoq SPSS atorlugu ingerlanneqassasoq naatsorsuutigineqarpoq, tamanna ilinniartumit suliarineqarsinnaavoq.

Suliniuummi "Siusissumi iliuuseqarneq"- mi, neqeroorutit/periarfissat/suliniutissallu sorpiaat kommunenit misissuiffigineqartunut neqeroorutigineqarlutillu naammassineqarsimanersut pillugit nassuiaateqartoqarnissaa aamma kissaatigineqarpoq. Peqqissaasoqarfinni tamani, sumiiffinnit nassuiaatit suliarineqarnissaat kissaatigineqarpoq. Nassuiaatit, suliniuteqarnermi anguniagassatut siunniussanut naleqqiullugit isummerfigineqartariaqarput. Nassuiaammut tamatumunnga paasissutissat, paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitamit ukiumut ataasiarluni pissarsiarineqartassapput, taakkualu neqeroorutit pillugit immersugassamut, neqeroorutit/suliniutissat suut neqeroorutaasimanersut naammassineqarsimanersullu allattortassallugit. (ilanngussaq 7 takuuk). Tamanna suliniaqatigiit suliamik nangitsinnermi immersugassaannit aallaavilimmik tamatigut suliarineqartassapput.

Tamatuma saniatigut suliniuteqarnermi, suleqatigiinnerup ilusilersugaanera nalilersorneqassaaq (suleqatigiinneq ataqatigiissaarinerlu annertunerulersigut), matumani ilaallutik iluaqtissat, sannguequtit, pitsanngorsaanissamut periarfissat, tunngavillisoqarsimanissaanillu ilimasunneq. Suliniaqatigiinni ilaasortat tamarmik, 2011- imi, suliniuteqarnerup naammassinnerani, pissutsit tamakku isummerfigalugit immersugassaaq

immersussavaat (ilanngussaq 11), immersukkallu tamakku tunngavigalugit suleqatigiinnerup ilusilersugaanera ataatsimoortumik nalilersorneqassalluni.

11.2 Attuumassutillit nalilersuinerat

Suliniuteqarnermi pingaarnertut anguniagassatut siunniussat pingasuusut anguneqarnerinik nalilersuineq, misissuiffigineqartut namminneq nalilersuinerinit aammalu suliniuteqarnermi, suliamut attuumassutillit ilisimasallit nalilersuinerinit tunngaveqassasoq kissaatigineqarpoq, (suliniagatigiit). Meeqqap inuulluataarnera taamatuttaaq pineqartunit marluusunit immikkoortillugu aamma isummerfigineqassaaq.

Peqataanerup naammassinerani, misissuineri peqataasut tamakkerlutik namminneq isummernerinik katersiffiusussaagualarpoq, nukissalli killiliineri pissutigalugu, misissuiffigineqartut amerlasuut sinnerlugit ilaannai taamatut pineqassapput. Misissuiffigineqartut nammineq isummernerinik, apersuinerit pissarsiffiulluartut atorlugit katersorniarneqarput, tamatumanimi assigiinngissitaartumik takussutissiinissaq naatsorsutigineqarmat. Pissarsiffiulluartumik apersuinerit, apersorneqartup nammineq inuunerisamini misigisaanik, aammalu imminut isiginnittaasianik erseqqaarinnerusumik takussutissiissapput (Kvale, 1997). Sullitassatut siunniussat ima nukissatigit sanngiitsigisutut isigineqarput, nassuiarlukkamik nalunaarusiornissaq pissusissamisoortutut isigineqarani. Misissuineri inerneritinneqartut atorneqarluarsinnaanerit tunngatillugu, apersuisoq avataaneersuussappat pissusissamisoornerussaaq, matumanimi apersuisoq suliniuteqarnermi peqataasimappat, siumut isummereersimasoqarsinnaammat. Inuup pineqartup periuutsinik pissarsiffiusinnaalluartunik aammalu apersuineri periuutsinik ilisimasaqarlunilu misillitagaqartuunissaa matumanissaaq pingaaruteqartorujussuuvoq. Apersuinerit, ilinniartumit, suliniuteqarnermi ataqatigiissaarisumit ilitsersuunneqartumit ingerlanneqarsinnaapput. Apersuinerup nalaani, nutserisumik peqataasoqarnissaata pisariaqartinneqarnissaa naatsorsutigineqarpoq. Apersuinerit, naqitanngorlugit suliarineqarnissaat siunertaralugu, båndimut immiunneqassapput. Misissuineri paasissutissanik pissarsiffissat, paasissutissanik pissarsiffiulluartunik pissarsiniarnermi peqqissaasoqarfiit tamarmik pissarsiffiginiarneqassanersut aallaavigalugu amerlassusaat aaliangerneqassaaq. Nalinginnaasumik pissarsiat naammannerinik oqartoqartarpoq, apersueqqinnerit paasissutissanik nutaanik pissarsiffiunngikkaangata. Misissuinerit apersuineritallit maannamut ingerlanneqarsimasut amerlassusaat nalinginnaasumik 15 ± 10 – mi inissisimapput (Kvale, 1997).

Apersuinerit misissuiffigineqartup, allannguuteqarneranut/piorsarneranut tunngatillugit ingerlanneqassapput, misissuiffigineqartup nammineq meeqqaminik qanoq annertutigisumik paaqqutarinninnissamut/isumassuinissamut imminut tatigineranut, taamatuttaarlu taamatut suliniuteqarneq allannguuteqarnermut/ piorsarnermut sunniuteqarsimanersoq apersuutigineqassallutik. Taamatuttaaq misissuiffigineqartut, anguniagassatut siunniussat allat eqqarsaatigalugit, namminneq allannguuteqartoqarneranut/piorsartoqarneranut isummissapput, aammalu suliniutissat/neqeroorutit eqqarsaatigalugit, naammaginnissimaarinninnerlutik, ajornartorsiutinillu naammattuugaqarsimanerlutik oqaatigissavaat. Misissuiffigineqartuttaaq meeqqap inuulluataarnera isummerfigissavaat, isummernerimullu tamatumunnga suliniuteqarneq qanoq sunniuteqarsimanersoq isummerfigissallugu. Pissarsiffiulluarsinnaasumik apersuinissamut ilitsersuut suliarineqareerpoq (takkuk ilanngussaq 12).

Soorumani misissuiffiqartut paaqutarinninnermut/isumassuinnermut piginnaasaannut, suliniuteqarnerup qanoq sunniuteqarsimanissaa isummerfigissallugu ajornakusoortorujussuuvoq, tamatumanimi suliniuteqartoqanngikkaluarpat, qanoq pisoqarsimanissaa oqaatigissallugu ajornakusoomat. Taamatuttaaq meeeqqap inuulluataarnera nalilersorneqarsinnaanngilaq, suliniuteqartoqanngikkaluarpat qanoq issanersoq oqaatigineqarsinnaanngimmat. Tamannali isummerfigalugu missingersorneqarsinnaavoq.

Suliniaqatigiit, missiuiinnermi peqataasut ataasiakkaarlugit, peqataalernermit suliap naammassineranut, allannguuteqarnerat/piorsarnerat isummerfigissavaat nalilersorlugillu, (peqataajunnaarnermi imaluunniit suliniuteqarnerup naammassinerani). Tamanna immersugassanik immersuinnikkut ingerlanneqassaaq, tassani ilaatigut, paaqutarinninnerup/isumassuinnerup tungaatigut allannguuteqartoqarnera/piorsartoqarnera sammivigineqassalluni kiisalu timikkut tarnikkullu atugarissaarnej. Meeqqap inuulluataarnera aamma isummerfigineqassaaq. Immersugassaaq siunertamut tamatumunnga suliaasoq, meeraq marlunnik ukioqalerpat suliniaqatigiinnit immersorneqassaaq. (Ilanngussaaq 13).

Paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitap, misissuiffiqartunut neqeroorutiniq/suliniutissanik sunik kommunit neqerooruteqarlutillu naammassisaqarsimaneranut allaaserisaqarneranut atasumik, ilaqutariit, neqeroorutinit akuersisut qassiinersut nalunaarsorneqassapput (ilanngussaaq 7). Nalunaarsuineq imaqarluartoq ingerlanneqarpoq assersuutigalugu, peqqissaasumit suli arlaleriarluni orninneqartut amerlassussaat, atornerluinnermi katsorsartittut, aammalu initaarnissamut allatsittut, amerlassussaat takuneqarsinnaallutik. Tamatuma saniatigut sulinissamut ilinniarnissamullu peqataaniartut qassiunerisa aamma nalunaarsorneqarnissaat kissaatigineqarpoq. Taamaasilluni suliniuteqarnermi anguniagassatut siunniussaat ilaattut siunnissat nalilersorneqarnissaat anguneqassaaq.

11.3 Misissuinerit allat ilanngullugit nalilersuineq

Meeqqanut, sumiginnagaasutut nalunaarutigineqartuni, suliniuteqarnermi allannguuteqartoqarnera/piorsartoqarnera, suliniutip aallartinnginnerani, suliniutip ingerlanerani kingornalu naleqqersuullugit, qanoq inissisimasoqarnerasoq paasillugulu isummerfigineqarusuppoq. Tamatuma saniatigut siliniutip aallartinnginnerani, ingerlanerani naammassineranilu, meeqqat qassit angerlarsimaffinniit persitaanersut naleqqersuunneqarnissaat kissaatigineqarpoq. Tamakku, neqeroorutiniq/ suliniutissanik nalunaarsuinnermi nassuiaateqarnermullu atatillugu, paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitamit nalunaarsorneqassapput. (Takuuk ilanngussaaq 7).

Suliniuteqarnermut atatillugu periutsit imarisaanik naliliinermi eqikkaaneq:

- Suliniuteqarnerup imarisaanik naammassinninnermi suliamik nangitsineq (suliap ingerlasimaneranik nalilersuineq)
- misissuiffigineqartut pissusaannik nalilersuinnermi apeqqutit akiortugassat (ilannugssaq 10)
- neqeroorutigineqartut/suliniutissat pillugit nalunaarsuineq nassuiaaneq (ilannugssaq 7)
- misissuiffigineqartut amerlasuut sinnerlugit angusaqarfiulluartumik misissuinnermi peqataasut amerlassusaat (ilannugssaq 12)
- ataasiakkaartumik allannguuteqartoqarneranut/piorsartoqarneranut tunngasumik immersukkanut isummerneq (suliniatigiit) (ilannugssaq 13)
- suleqatigiissitat ilusilersorneqarnerannik nalilersuineq (ilannugssaq 11)
- sumiginnaagaasunik nalunaarutiginninnermik, meeqqanillu angerlarsimaffiniit peersinneqartunik nalunaarutiginninnermik nalunaarsuineq (ilannugssaq 7)

Paasissutissat inuillu ataasiakkaat pillugit paasissutissat katersorneqartut tunngavigalugit nalilersuinnermi nalunaarusiaq suliarineqassaaq. Suliniuteqarnermi ataqatigiissaarisup, malittarinnillunilu suleqatigiissitap suleqatigiinnerisigut nalilersuineq ingerlanneqarlunilu nalunaarusiorneqassaaq. Nalunaarusiami tassani suliniuteqarnermi siunertaq aamma anguniagassatut siunniussat anguneqarsimanersut isummerfigineqassaaq. Suliniuteqarnerup pilersaarutit tunngavigalugit, qanoq annertutigisumik atuutilersinneqarsimanagera nassuiarneqassaaq. Tamatumani ilaallutik suliniutip qanoq annertutigineranut nassuiaat, taamatuttaarlu neqeroorutit aamma suliniutissat neqeroorutigineqartut suuneri. Misissuiffigineqartut pissusaannik nalilersuineq ingerlanneqassaaq, tamannalu innuttaasut tunuliaqutaasut amerlassusaannut naleqqersuunneqassalluni. Peqataalernermit suliniutip naammassineranut, misissuiffigineqartut akornganni allannguuteqartut/piorsartut amerlassusaat isummerfigineqassaaq. Suleqatigiissitat ilusilersugaanerak nalilersorneqassaaq. Pitsanngorsaanissamut tunngaviliinissamullu periarfissat innersuussutigineqassapput.

12. ATUAKKAT TIGUSIFFIIT

Andreasen, A. & Huctin, J. (2007) Børn på tynd is – når omsorg og kultur virker sammen i behandlingen af Grønlands omsorgssvagede børn. I: Børn og unge i Grønland – en antologi.

Kahlig, W. & Banerjee, N. (Eds.) MIPI – Videnscenter om Børn og Unge, Ilisimatusarfik, Grønlands Universitet og Milik Publishing.

Bislev, S. (2004) Socialpolitiske modeller. I: Socialpolitik. Larsen, J. E. & Møller, I. H. (Eds). 2. udgave, Hans Reitzels Forlag, Danmark

Bjerregaard, P. & Dahl-Petersen, I. K. (2008) Befolkningsundersøgelsen i Grønland 2005-2007. Levevilkår, livsstil og helbred. Statens Institut for Folkesundhed, København. Hentet 11.12.2008: http://www.sifolkesundhed.dk/upload/befolkningsunders%C3%B8gelsen_1_002.pdf

Christensen, E., Kristensen, L. G. & Baviskar, S. (2009) Børn i Grønland. En kortlægning af 0-14 årige børns og familiers trivsel. Departementet for Familie og Sundhed & Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, København.

Cohn, A. H. (1982) Stopping abuse before it occurs: Different solutions for different population groups. *Child Abuse and Neglect*, 473-783.

Coleman, P. K. & Karraker, K. H. (1997) Self-efficacy and parenting quality: Findings and future applications. *Developmental Review*, 18, s. 47-85.

Daro, D. & Cohn Donnelly, A. (2008) Child Abuse Prevention: Accomplishments and Challenges. Family Violence Prevention Fund. Hentet 10.11.2008: <http://endabuse.org/programs/children/files/prevention/ChildAbusePrevention.pdf>

Dube, S.R., Anda, R.F., Felitti, V.J., Croft, J.B., Edwards, V.J., & Giles, W.H. (2001) Growing up with parental alcohol abuse: Exposure to childhood abuse, neglect, and household dysfunction. *Child Abuse & Neglect*, 25, s. 1627-1640.

Dubowitz, H. (1990) Costs and effectiveness of interventions in child maltreatment. *Child Abuse & Neglect*, 14, s. 177-186.

Fayers, P. M. & Machin, D. (2007) *Quality of Life: The Assessment, Analysis and Interpretation of Patient-reported Outcomes*. 2. udgave, Wiley

Fink, A. & McCloskey, L. (1990) Moving child abuse and neglect prevention programs forwards: Improving program evaluations. *Child Abuse & Neglect*, 14, s. 187-206.

Grønlands Hjemmestyre (2005) Landstingsforordning nr. 2 af 12. maj 2005 om Leje af Boliger. Hentet 26.11.2008: http://www.lovgivning.gl/gh.gl-love/dk/2005/ltf/ltf_nr_02-2005_leje/ltf_nr_02-2005_dk.htm

Hawe, P., Degeling, D. & Hall, J. (1998) *Impact and outcome evaluation: Assessing programme effects*. I: *Evaluating health promotion: A health worker's guide*. MacLennan & Petty, Sydney.

- Helfer, R. E. (1995) A review on the literature on the prevention of child abuse and neglect. I: Child abuse. A multidisciplinary survey. Finkelstein, B. J. D. (ed). Taylor & Francis. Hentet 07.11.2008:http://books.google.com/books?id=Q1CBS0bIXiwC&printsec=frontcover&dq=child+neglect+prevention&lr=&hl=da&source=gbs_summary_r&cad=0#PPR1,M1
- James, M. (2000) Child abuse and neglect: Part II – Practical intervention and prevention activities. Australian Institute of Criminology. Trends & Issues in crime and criminal justice. Hentet 18.11.2008: <http://www.aic.gov.au/publications/tandi/ti173.pdf>
- Jones, T. L. & Prinz, R. J. (2005) Potential roles of parental self-efficacy in parent and child adjustment: A review. Clinical Psychology Review, 25, s. 341-363.
- Järvinen, M. & Mortensen, N. (2005) Det magtfulde møde mellem system og klient: Teoretiske perspektiver. I: Det magtfulde møde mellem system og klient. Järvinen, M., Larsen, J. E. & Mortensen, N (Eds). Aarhus Universitetsforlag, Danmark.
- Killén, K. (2001) Barndommen varer i generationer. Forebyggelse af omsorgssvigt. 1. udgave, Hans Reitzels Forlag, Danmark
- Killén, K. (2005) Omsorgssvigt er alles ansvar. 3. udgave, Hans Reitzels Forlag, Danmark
- Kvale, S. (1997) Apersuineq. En introduktion til det kvalitative forskningsinterview. Hans Reitzels Forlag, København.
- Macleod, J. & Nelson, G. (2000) Programs for the promotion of family wellness and the prevention of child maltreatment: A meta-analytic review. Child Abuse & Neglect, 24 (9), s. 1127-1149.
- MacMillan, H. L. with the Canadian Task Force on Preventive Health Care (2000) Preventive Health Care, 2000 update. Prevention of child maltreatment. CMAJ, 163 (11), s. 1451-1458.
- Montgomery-Andersen, R. (2006) Tidlig indsats overfor gravide familier.
- Naidoo & Wills (2000) Health Promotion Foundations for Practice. 2. udgave. Bailliere Tindall, Edinburgh.
- NICHD Early Child Care Research Network (2004) Type of child care and children's development at 54 months. Early Childhood Research Quarterly, 19 (2), s. 203-230.
- O'Connor-Flemming, M. L. & Parker, E. (2001) Program planning and evaluation. I: Health Promotion, 2. udgave, Allen & Unwin, Australien.
- Office of the High Commissioner for Human Rights (1991) The right to adequate housing (Art.11 (1)): 13/12/91. United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights General comment 4. Hentet 26.11.2008: [http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/\(Symbol\)/469f4d91a9378221c12563ed0053547e?Opendocument](http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/(Symbol)/469f4d91a9378221c12563ed0053547e?Opendocument)
- PAARISA (2007) Evaluering af pilotprojektet "Tidlig indsats overfor gravide familier". Familie & Forebyggelsesstyrelsen.

- Peterson, L., Tremblay, G., Ewigman, B., & Saldana, L. (2003) Multilevel selected primary prevention of child maltreatment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71, s. 601–612.
- Pirie, P. L. (1999) Evaluating community health promotion programs: Basic questions and approaches. I: Health promotion at the community level. New advances. Bracht, N (red.). 2. udgave, Sage Publications, California
- Revideret projektbeskrivelse (2007) Projekt "Tidlig indsats overfor gravide familier"
- Redman, B. K. (1998) Maternal Self - Efficacy Scale. In: Measurement tools in patient education. Redman, B. K. (Red) Springer Publishing Company, New York.
- Scarr, S. & Eisenberg, M. (1993) Child care research: Issues, perspectives and results. *Annual Review of Psychology*, 44, s. 613-644.
- Sundhedsstyrelsen (1995) Forebyggende sundhedsordninger for børn og unge. Retningslinier. Hentet 12.11.2008: <http://www.sst.dk/publ/Vejledninger/01/sundhedsordninger/index.html>
- Teti, D. M., Hess, C. R. & O'Connell, M. (2005) Parental Perceptions of Infant Vulnerability in a Preterm Sample: Prediction from Maternal Adaptation to Parenthood During the Neonatal Period. *Developmental and Behavioural Pediatrics*, 26 (4), s. 283-292.
- U.S. Department of Health and Human Services (1999) Blending perspectives and building common ground: A report to Congress on substance abuse and child protection. Washington, DC: U.S. Government Printing Office. Hentet 18.11.2008: <http://aspe.hhs.gov/HSP/subabuse99/subabuse.htm>
- Villadsen, K. (2004) Det sociale arbejde som befrielse. I: At skabe en klient. Institutionelle identiteter i socialt arbejde. Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (red.). 2. oplag., Hans Reitzels Forlag, København
- Wekerle, C. & Wolfe, D. A. (1993) Prevention of child physical abuse and neglect: Promising new directions. *Clinical Psychology Review*, 13, s. 501-540.
- WHO (1998) Health promotion Glossary. World Health Organization, Geneva, Switzerland.
- WHO (2006) Preventing child maltreatment: A guide to taking action and generating evidence. World Health Organization, Geneva, Switzerland. Hentet 18.11.2008: www.who.int/violence_injury_prevention/violence/activities/child_maltreatment/en/index.html
- Wulff, S. (2007) Barnets ret til en tilstrækkelig levestandard. I: Børn og unge i Grønland – en antologi. Kahlig, W. & Banerjee, N. (red.) MIPI – Videnscenter om Børn og Unge, Ilisimatusarfik, Grønlands Universitet og Milik Publishing, s. 50 – 68.
- Ørsgaard, K. (2005) Socialt belastede børn og unge – vilkår og muligheder. I: Børn og unge i Grønland – en antologi. Kahlig, W. & Banerjee, N. (red.) MIPI – Videnscenter om Børn og Unge, Ilisimatusarfik, Grønlands Universitet og Milik Publishing.

13. ILANNGUSSAQ

Ilanngussaq 1: Suleqatigiissitat pingasuusut ilusilersugaanerat

Ilanngussaq 2: Apersuinissamut ilitsersuut (misissuisoq)

Ilanngussaq 3: Suliniuteqarnermi nalunaarsuineq

Ilanngussaq 4: Misissuisumut ilitsersuut

Ilanngussaq 5: Suliamik nangitsinermi immersugassaq (suliniaqatigiit)

Ilanngussaq 6: Suliniaqatigiinnut ilitsersuut

**Ilanngussaq 7: Neqeroorutigineqartut/suliniutissallu pillugit
nalunaarsuineq/nassuiaat (paasissutissanut
tunngasutigut suleqatigiissitaq)**

**Ilanngussaq 8: Paasissutissanut tunngasutigut suleqatigiissitamut
ilitsersuut**

Ilanngussaq 9: Malittarinnilluni suleqatigiissitamut suliakkiissut

Ilanngussaq 10: Apeqqutit akiortugassat

**Ilanngussaq 11: Suleqatigiissitat ilusilersorneqarnerat nalilersuineq
(suliniaqatigiit)**

Ilanngussaq 12: Pissarsiffiulluartumik apersuinissamut ilitsersuut

**Ilanngussaq 13: Ataasiakkaartumik allannguuteqartoqarnera pillugu
immersugassaq (suliniaqatigiit)**